

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

за темою

«Гарантії основних прав і свобод»

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Поняття та система гарантій реалізації та захисту людських прав
2. Національна (внутрішньодержавна) система захисту людських прав в Україні
3. Міжнародні та європейські стандарти як гарантія людських прав й системи їхнього захисту

Література основна

1. Конституційне право України: підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Л. Федоренко. – К. : Видавництво Ліра-К, 2016. – 616 с.

2. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан [та ін.]: за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова; тех. ред. Ю. Д. Батан. - Одеса : Юридична література, 2017. - 256 с.

3. Конституційне право України : навч. посібник [для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання]. – 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філяніна. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 293 с.

4. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять для студентів II курсу першого (бакалаврського) рівня галузь знань 08 “Право” спеціальності 081 “Право” / уклад.: Ю. Г. Барабаш, В. П. Колісник, Т. М. Слінько та ін. – Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. – 178 с.

Додаткова література

1. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 2018. 364 с.

2. Красовський К.Ю. Природні права людини в українському конституціоналізмі. дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (юридичні науки). ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2021. 253с.

3. Новіцький В. В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... докт. філософ.: 081 «Право» / Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 270 с.

1. Поняття та система гарантій реалізації та захисту людських прав

Архіважливою частиною концепції людських прав є гарантії їх реалізації та захисту, адже без них втрачають свою реальну цінність оголошені в офіційних документах та обумовлені самою людською природою вимоги людини до держави, як і нівелюється саме призначення держави, яка має охороняти людські права.

В Конституції України поняття «гарантії» вживається більше тридцяти разів. Важливо розмежовувати поняття «захист» та «реалізація» людських прав, адже захист прав стосується діяльності державних органів та самої людини щодо відновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, а охорона прав знаходиться у межах запобігання та попередження ймовірних порушень прав.

Якщо людські права – це оголошені в офіційних документах та обумовлені самою людською природою вимоги людини до держави щодо існування та розвитку людини, то гарантії людських прав – це способи і засоби втілення в життя людських прав.

Поняття «гарантії людських прав» - це складова частина поняття «механізм реалізації людських прав».

І.Б. Стахура у дисертаційному дослідженні на тему «Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір» відносить до структури механізму реалізації людських прав наступне:

- а) гарантії їх здійснення;
- б) юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, відносини, документи, форми і методи організації здійснення прав, свобод та обов'язків);
- в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність;
- г) умови і фактори такого процесу.

В.В.Новіцький у дисертації «Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз», яка захищена у 2021р., пропонує таку класифікацію гарантій прав людини за критерієм характерних ознак суспільних відносин регуляційного застосування цих гарантій:

1) політичні: державний суверенітет; незалежність держави; політичний режим; державний устрій; національний інтерес тощо;

2) економічні: ринкова економіка; захист від посягань на право власності; державні монополії в стратегічних секторах економіки тощо;

3) соціальні: адресна політика щодо захисту вразливих верств населення; право на працю, відпочинок, соціальний страйк тощо;

4) ідеологічні: державницька освітньо-гуманітарна політика; освітня інфраструктура;

5) юридичні: верховенство права; законність; правопорядок; нормотворча, імперативно-санкційна природа законодавчих правил регулювання суспільних відносин; незалежна правоохоронна, судова системи держави; презумпція невинуватості; юридична освіта.

Беззаперечно, що політичні, економічні, соціальні, ідеологічні гарантії людських прав перебувають у тісному зв'язку з юридичними гарантіями, які є особливим предметом розгляду саме в рамках юридичної науки.

Н.М. Раданович у дисертації «Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичне дослідження (на матеріалах впровадження конвенції про захист прав і основних свобод людини)» зазначає, що юридичні гарантії захисту – це закріплені законодавством норми права, які передбачають і забезпечують повну реалізацію здійснення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. До гарантій захисту прав і свобод належать: юридичне закріплення гарантій прав, свобод та обов'язків (ст.21, 22) Конституції України; створення системи охорони і захисту державою прав, свобод та обов'язків, яка забезпечувала б їх реальне використання та надійний захист від будь-яких посягань (ст.55); активізація діяльності об'єднань громадян, які сприяють захисту прав, свобод та обов'язків (ст.59); державний і громадський контроль за станом забезпечення та захисту прав, свобод та обов'язків (ст.102, 116).

Важливо розуміти, що питання гарантій реалізації та захисту людських прав не обмежується національною системою їх захисту, адже спирається і на потужну міжнародні і європейські стандарти.

2. Національна (внутрішньодержавна) система захисту людських прав в Україні

Національна система захисту прав людини – це сукупність діяльності в рамках правового поля державних органів і організацій, інститутів громадянського суспільства, самої людини щодо запобігання порушенню або відновленню порушених людських прав, яка здійснюється за участі суб'єктів державного і громадського контролю за станом забезпечення та захисту людських прав.

Щодо конституційного правового поля національної (внутрішньодержавної) системи захисту людських прав в Україні, то найперше мова йде про ст. 21 та 22 Конституції України. У ст. 21 Конституції України зазначено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Надалі вже у ст. 22 Конституції України закріплено те, що права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Щодо самої людини в національній системі захисту людських прав в Україні, то у ч. 5 ст. 55 Конституції України зазначено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Тобто мова йде про самозахист, який у нормах поточного законодавства отримав розвиток в інституті необхідної оборони, крайньої необхідності тощо.

Щодо державних органів і організацій національної системи захисту людських прав в Україні, то найперше мова йде про судовий захист (ст. 55 Конституція України).

Окреме місце відводиться діяльності Конституційного суду України та запровадженому інструменту конституційної скарги – письмового клопотання особи щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Важливим є напрямок діяльності прокуратури, яка серед іншого здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під

час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку.

Ефективним інструментом гарантії людських прав є інститут омбудсмана, який виник у Швеції на початку ХІХ століття (у 1718 році король Карл ХІІ ввів посаду канцлера права, ідею створення якої він запозичив в Османській імперії, де відповідний інститут іменували мухтасіб). В Україні дана особа має назву Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, його діяльність регулює окремий закон України. Уповноважений не розглядає тих звернень, які розглядають суди, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо зацікавлена особа подала позов, заяву або скаргу до суду.

Щодо інститутів громадянського суспільства, то мова найперше йде про адвокатуру, яка в Україні діє для надання професійної правничої допомоги.

Щодо суб'єктів державного і громадського контролю за станом забезпечення та захисту людських прав, то Президент України є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України). Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 116 Конституції України).

Громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства здійснюють заходи громадського контролю за дотриманням людських прав.

3. Міжнародні та європейські стандарти як гарантія людських прав й системи їхнього захисту

Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 Конституції України).

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного

законодавства України, тобто є частиною внутрішньодержавного права (ст.9 Конституції України).

Сучасні міжнародні стандарти і гарантії людських прав й система їхнього захисту започатковані після закінчення Другої світової війни. Саме тоді почалося втілення в життя ідеї про те, що суверенітет національної держави у сфері людських прав має обмежуватися міжнародними стандартами людських прав.

Першим кроком у створенні сучасної міжнародної системи стандартів людських прав стало створення Організації Об'єднаних Націй, прийняття її Статуту та створення Міжнародного суду ООН у 1945р., однією з держав-засновниць ООН є Україна.

Надалі 10.12.1948р. на Генеральній Асамблеї ООН була прийнята «Всесвітня Декларація людських прав».

У 1966р. прийнято Міжнародний Пакт про громадянські й політичні права (у ст. 28–45 йдеться про створення Комітету ООН з людських прав та визначення основних засад його функціонування). У цьому ж 1966р. прийнятий і Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права.

У 1965р. прийнята Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

У 1979р. прийнято Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

У 1984р. прийнято Конвенцію про запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поводження і покарань.

У 1989р. прийнята Конвенція про права дитини.

У 2006р. прийнята Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницького зникнення та Конвенція про права інвалідів.

Сучасні європейські стандарти як гарантія людських прав й системи їхнього захисту беруть початок із заснування в 1949р. Ради Європи.

Надалі 04.11.1950р. була прийнята «Європейська конвенція про захист людських прав і засадничих свобод» (набула чинності 03.09.1953р.). Наразі укладено шістнадцять додаткових протоколів до Конвенції.

Європейська конвенція про захист людських прав і засадничих свобод є цілісною регіональною моделлю людських прав, адже містить і положення щодо втілення в життя проголошених нею

принципів (мова йде національні органи влади і Європейський суд з людських прав (створений у 1959р.). З 1998р. надано можливість безпосереднього звернення до даного Суду фізичним особам, адже до 1998р. Суд діяв на непостійній основі і судовий механізм захисту людських прав включав три органи: Європейську комісію з людських прав (первісний розгляд скарг), Європейський суд з людських прав і Комітет міністрів Ради Європи.

Питання для самоконтролю:

У чому проявляється обов'язок держави захищати права та свободи людини?

Назвіть основні критерії обмеження прав людини згідно з Конституцією України.

У чому проявляється принцип пропорційності?

Які існують вимоги до законодавчої техніки у сенсі забезпечення прав і свобод людини?

Яким чином можна тлумачити поняття чесний та справедливий процес як гарантію прав людини?

Яким чином втілено принцип пропорційності у Конституції та законодавстві України?

Яке значення мають принципи презумпції невинуватості, гарантії проти самообмови індивіда, невідворотності закону, що посилює або встановлює юридичну відповідальність у системі гарантій прав людини?

Назвіть основні процедури захисту прав людини?

Назвіть основні процедури захисту прав людини?

Яким чином може захистити права людини Конституційний Суд України? Надайте характеристику ефективності такого захисту.

У чому полягає роль адміністративних судів у захисті прав людини.

Визначте основні умови та процедури захисту прав людини Уповноваженим ВР з прав людини.

Визначте основні критерії доступу до міжнародних інститутів захисту прав людини.